

Валентин Володимирович Демський,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та морально-психологічного забезпечення Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

САМООЦІНКА ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ АДАПТАЦІЇ ЕРУДОВАНИХ ПРИКОРДОННИКІВ

У статті представлено теоретичні узагальнення вітчизняних і зарубіжних концепцій особистісної адаптації. Професійна адаптація розглядається як умова розвитку ерудованих прикордонників. Визначається регулятивний вплив самооцінки в професійній адаптації ерудованих прикордонників.

Ключові слова: професійна адаптація, самооцінка, особистість, ерудований прикордонник.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У контексті сучасних підходів до демократизації процесу підготовки прикордонника до дій в не екстремальних умовах, що виходять із євроінтеграційних процесів в державі особливого значення набуває особистіснозорієнтований підхід до психологічної підготовки прикордонника – самопізнання, саморозвитку, самореалізації. Особистісна адаптація є однією з умов суб'єктивного переживання прикордонником власної значущості, професійної придатності, єдності з суспільною справою охорони державного кордону, виправданості власної професійної діяльності. Однак, через негативне ставлення до себе, низьку самооцінку, прикордоннику не завжди вдається розвинути високі потенційні можливості через взаємини з оточенням.

З огляду на це **метою статті** є розкриття регулятивної функції самооцінки ерудованого прикордонника в його особистісній адаптації до професійних умов діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея про особистість лежить в основі філософської антропології та психології, яка поряд із розвиненими

інтелектуальними здібностями має володіти значним духовним потенціалом, моральними ідеалами та цінностями. Цим зумовлюється інтерес до таких аспектів феномена обдарованої особистості, як смисл життя, свобода, творчість, особистісна активність, гармонійна взаємодія індивідуального й соціального.

Не маючи широких адаптаційних можливостей, ерудований прикордонник за будь-яких обставин буде спроможний залишатися вільним і самодостатнім, не просто адаптуватися до вимог соціального середовища прикордонників, а стати на шлях власної життєтворчості, саморозвитку, самореалізації. Внутрішніми ресурсами саморозвитку і самореалізації особистості є цінності (Б. Братусь, В. Зінченко, З. Карпенко), життєві відношення особистості (О. Старовойтенко), смисложиттєві орієнтації (Д. Леонт'єв), ядро суб'єктності (В. Татенко), психофрактали (О. Донченко), життєвий світ (Т. Титаренко), творчість (В. Моляко).

В ході виділення принципу розвивального впливу творчості, В. Моляко зазначив, що «творчість важлива сама по собі як створення нового, оригінального, важлива також і як стимулятор діяльності, що сприяє розвитку пізнавальної сфери і розвитку особистості в цілому» [1, с. 12].

Значний інтерес у дослідженні проблеми соціально-психологічної адаптації мають праці зарубіжних учених, які у своїх працях обґрунтовують її сутність, природу та рівні в контексті теоретико-методологічних засад власного підходу до інтерпретації психологічної організації внутрішнього світу індивіда (А. Адлер, А. Бандура, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Дж. Роттер, Б. Скіннер, З. Фройд, Е. Фромм, К. Хорні та ін.).

Зокрема, в працях вітчизняних психологів висвітлюються загальні питання адаптації як певної форми активності особистості (Б. Анан'єв, В. Аршавський, О. Матюшкін, В. Петровський, А. Реан, В. Роттенберг та ін.), специфіка аналізованого конструкту з боку його змісту, типів, різновидів і рівнів (Ю. Бабахан, Г. Балл, Ф. Березін, В. Давидов, О. Донченко, О. Зотова, А. Налчаджян, В. Слюсаренко та ін.). У психолого-педагогічних роботах висвітлено вивчення особливостей адаптації дітей різного віку: молодшого

шкільного (Г. Бурменська, В. Каган, Н. Лусканова, ін.); підліткового (С. Болтівець, І. Гоян, І. Кон, В. Мухіна, ін.); юнацького (І. Бех, І. Дубровіна).

У працях зарубіжних науковців можна побачити чималі розбіжності як у поглядах на природу адаптації людини, так і у витлумаченні змісту адаптаційного процесу зокрема. Переважна більшість серед них обґрунтовують лише два рівні пристосування (адаптованість – неадаптованість) і визначають їх сутність на теоретико-методологічних засадах власного підходу до інтерпретації психологічної організації внутрішнього світу індивіда. Так, представники психоаналітичного напрямку пов'язують її з відсутністю тривоги, гуманістичного – із оптимальною взаємодією особистості і середовища, біхевіорального – з позитивним стимулом оперантної реакції, когнітивного – із відсутністю дискомфорту.

Обстоюючи переважно діяльнісний підхід у психології, вітчизняні вчені розглядають адаптацію у змістовому контексті спілкування і міжособистісної взаємодії.

А. Фурман запропонував модель психологічної структури особистісної адаптованості як інтегральної психоформи життєактивності людини, що відображає подвійну природу даного феномена, яка зумовлена, з одного боку, взаєминами особистості з оточенням, а з іншого – характеристиками-параметрами внутрішнього світу особистості (ставлення, оцінка, самооцінка, прийняття, психологічна ситуація, психічний образ, Я-концепція). Ці складники психологічної структури особистісної адаптованості індивіда не просто перебувають у взаємодоповненні між собою, а ще й взаємопроникають одна в одну у сфері реальної екзистенції внутрішнього світу людини на тлі тенденційного переважання конструктивних чи деструктивних змін [3; 4]. Виходячи з того, що особистісна адаптованість є поняттям інтегральним і багатогранним, то очевидно, що у його основі знаходяться не окремі, а комплексні чинники. Відповідно А. Фурман диференціює їх на соціальні й індивідні фактори. До соціальних факторів А. Фурман відносить соціально-

культурні, соціально-педагогічні та психофізичні, а до індивідних – біофізіологічні, психічні і духовні [4].

Так у вітчизняній психології теоретичні та методологічні підходи до вивчення самооцінки висвітлені в працях Б. Ананьєва, Г. Костюка, Л. Божович, І. Кона, М. Лісіної, А. Липкіної, В. Століна, І. Чеснокової, С. Тищенко, М. Боришевського, Є. Шорохової, А. Захарової, П. Чамати; в зарубіжній психології в працях В. Джемса, Ч. Кулі, Дж. Міда, Е. Еріксона, К. Роджерса, Р. Бернса та ін. Феномен самооцінки розглядається ними як найважливіше особистісне утворення, що бере безпосередню участь в регуляції людиною своєї поведінки і діяльності, емоційний прояв самосвідомості особистості, що формується за її активної участі та відтворює якісну своєрідність її внутрішнього світу.

Самооцінка (адекватна чи неадекватна), як система, що постійно розвивається, функціонує в різних формах, видах, на різних рівнях організованості і є виявом суб'єктивної активності прикордонника. Індивідуальні особливості особистісної самооцінки ерудованих прикордонників впливають на формування таких характерологічних рис, як впевненість (непевненість), критичність (некритичність), активність (пасивність), комунікабельність (замкнутість), емоційна стабільність (емоційна лабільність). Процесом, за допомогою якого прикордонник пізнає себе, є його самосвідомість, що забезпечує відкриття власного неповторного внутрішнього світу, індивідуальності своєї особистості, формування цілісного уявлення про себе.

Особливу увагу в наукових колах привертає концепція В. Століна, яка також базується на принципі багаторівневості самосвідомості. На його думку, основним чинником структурування цього феномену є рівень активності людини, в рамках якої формується і проявляється самосвідомість. У своїй праці автор зазначає, що існує суттєва відмінність у змісті Я-образу (знання або уявлення про себе, втому числі у формі вираженості тих чи інших рис) та в існуючому самостваленні (самоповага, аутосимпатія, любов до себе) [2, с. 206].

Формування самосвідомості є взаємодією самопізнання та самоствавлення. Основне місце у самоствавленні займають самоповага і любов до себе. Характеристика сутності самоповаги полягає в тому, що прикордонник відчуває по відношенню до себе. Це емоційний компонент особистості прикордонника, що впливає на характер досягнутих результатів у професійній діяльності і є джерелом її творчості, життєстійкості та оптимізму.

Два чинники визначають рівень самоповаги і самоствавлення. Перший з них демонструє, наскільки значущою особистістю прикордонник себе уявляє, наскільки любить і приймає себе у професійному відношенню таким, яким вона є насправді. Цей чинник пов'язаний з власною особистісною професійною оцінкою і є рейтингом, який не залежить від того, що в даний момент відбувається в житті прикордонника. Другий чинник, що визначає рівень самоповаги прикордонника – це відчуття ефективності (самоефективності) того, наскільки він є компетентним і здатним виконувати завдання з охорони державного кордону. Вони є результативною складовою самоповаги, на якій будується справжня, довготривала впевненість у собі та повага до себе, адекватна самооцінка.

Таким чином самоствавлення ерудованих прикордонників безпосередньо пов'язане з їхнім оцінюванням та самооцінкою. Оцінювання, за А. Фурманом, являє собою «особисте судження, яке характеризується емоційно-ціннісним напруженням і критеріальністю сприйняття того, що реально відбувається» [4, с. 25]. Самооцінка прикордонника є цінністю і значущістю, які він приписує собі в цілому та окремим сторонам своєї особистості, професійної поведінки, діяльності, комунікації. Вона відіграє роль важливого професійного особистісного утворення й одного з центральних компонентів професійної Я-концепції, сутнісно вміщує у своїй формопобудові особистісні професійні значення і смисли, систему ставлень і вартостей.

Виходячи з цього, самооцінка ерудованого прикордонника відображає не тільки знання про результати професійної діяльності, уявлення про власні можливості у професійній діяльності, а й ставлення до себе як до виконавця

вимог офіцера, начальника прикордонного підрозділу, як до носія нових особистісних якостей (старанність, наполегливість, акуратність, кмітливість). Ерудовані прикордонники підрозділі охорони державного кордону, насамперед, усвідомлюють і оцінюють у собі якості, які характеризують їх як фахівців певного виду діяльності. Самооцінка ерудованих прикордонників може залежати і від оцінки їхньої професійної діяльності й поведінки офіцерами (керівництвом підрозділу охорони державного кордону).

Ерудований прикордонник і творить свій образ відповідно до соціальних уявлень про духовно-моральні, інтелектуальні, естетичні, професійні та інші якості що необхідні прикордоннику. Його позитивне емоційно-ціннісне ставлення до себе пов'язане із впевненістю в тому, що він компетентний, розумний, вихований. Переживання та усвідомлення ерудованим прикордонником себе як такого, що заслуговує визнання колективом, і спонукає його до подальшої активності.

У відповідь на найменші неспіхи самооцінка ерудованого прикордонника має тенденцію до різких змін. З попереднього відомо, що низька самооцінка передбачає неприйняття себе, самозаперечення, негативне ставлення до своєї особистості. У відповідь на це, адекватна самооцінка стає важливим ціннісним аспектом у житті прикордонника.

Вважаємо, що існують три важливі моменти для розуміння самооцінки ерудованого прикордонника у професійній діяльності:

по-перше, важливу роль у його розвитку відіграє співставлення образу Я-реального (ким Я є) з образом Я-ідеального, тобто з уявленням про те, яким ерудований прикордонник хотів б бути. Таке зіставлення часто зустрічається у методиках збереження психічного здоров'я військовослужбовців, де високий ступінь збігу реального Я з ідеальним вважається показником психічного здоров'я. Тому, ті ерудовані прикордонники, котрі досягають характеристик, які визначають для них ідеальний образ Я, мають високу самооцінку;

по-друге, самооцінка ерудованого прикордонника корелює з тим, як, він вважає, його оцінюють інші;

по-третє, ерудований прикордонник оцінює успішність своїх дій і проявів через призму своєї ідентичності; він відчуває задоволення не від того, що просто щось робить добре, а від того, що вибирає певну діяльність і саме її робить добре.

Тому самооцінка ерудованих прикордонників тісно пов'язана з їхнім рівнем домагань, тобто зі ступенем складності мети, яку вони ставлять перед собою. Розходження між домаганнями і реальними можливостями ерудованих прикордонників призводить до того, що вони починають неправильно оцінювати себе, внаслідок чого їхня поведінка стає неадекватною (виникають емоційні зриви, підвищена стурбованість тощо).

Так, спрямування самооцінки (завищена, адекватна, занижена) особистості розвивається в колективі прикордонного підрозділу як результат міжособистісних взаємин із авторитетними прикордонниками та офіцерами, які визначають систему установок, а відтак і розвивають Я-образ ерудованого прикордонника. На формування позитивної самооцінки ерудованого прикордонника впливає соціально-психологічний клімат підрозділу охорони державного кордону, що виражений у взаємодовірі й любові, помножений на авторитет офіцерів і повсякденну вимогливість до нього.

Висновок. З аналізу означеного питання випливає:

1. Формування самооцінки в прикордонному підрозділі пов'язане з розширенням і уточненням уявлення про себе.

2. Показником індивідуального рівня розвитку самооцінки ерудованого прикордонника є її самосвідомість, яка органічно включена в процес самопізнання.

3. Самооцінка виступає необхідною внутрішньою умовою особистісної адаптації та організації прикордонником своєї поведінки, діяльності, стосунків.

4. Від особливостей самооцінки ерудованого прикордонника залежить модальність її емоційних переживань у зв'язку з оцінним ставленням колективу прикордонного підрозділу.

5. Адекватна самооцінка ерудованого прикордонника забезпечує позитивне ставлення до себе, стимулює внутрішні ресурси його креативності, саморозвитку та самореалізації, гармонізує його взаємини з вимогами зовнішнього й внутрішнього світів.

Напрямами подальших досліджень може бути вивчення питань щодо психологічної складової професійної Я-концепції особистості ерудованого прикордонника.

Список використаної літератури

1. Моляко, В. А. Творческая конструктология (пролегомены) / В. А. Моляко. – К. : Освіта України, 2007. – 388 с.
2. Столин, В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 284 с.
3. Фурман, А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості / А. В. Фурман – Тернопіль : «Економічна думка», 2000. – 197 с.
4. Фурман, А. В. Психологія Я-концепції: Навчальний посібник / А. В. Фурман, О. Є. Гуменюк. – Львів: Новий Світ-2000, 2006. – 306 с.
5. Чеснокова, И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М. : Наука, 1977. – 144 с.

Рецензент – кандидат психологічних наук, доцент Чистяков С. А.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2015

Демский В. В. Самооценка как структурный элемент адаптации эрудированных пограничников

В статье представлены теоретические обобщения отечественных и зарубежных концепций личностной адаптации. Профессиональная адаптация рассматривается как условие развития эрудированных пограничников. Определяется регулятивное воздействие самооценки в профессиональной адаптации эрудированных пограничников.

Ключевые слова: *профессиональная адаптация, самооценка, личность, эрудированный пограничник.*

Demsky V. V. Self-esteem as a structural element of adaptation erudite guards

The article presents the theoretical generalization of domestic and foreign concepts of personal adaptation. Professional adaptation is regarded as a condition

of erudite guards. Determined by the impact of self-regulatory professional adaptation erudite guards.

In the context of modern approaches to the democratization process, training of border guards to act in the most extreme conditions are not coming out of the European integration processes in the state of particular importance osobitisnozorientovany approach to the psychological training of border guards - self-knowledge, self-development, self-realization. Personal adaptation is one of the conditions of the subjective experience of a border guard of self-worth, professional fitness, unity with a public affair of state border protection, justified their own professional activities. However, because of the negative attitude towards themselves, low self-esteem, the border guards is not always possible to develop a high potential through relationships with others.

Self-esteem erudite guards closely related to their level of claims, that is, with the degree of complexity of the goal they set for themselves. The difference between the claims and the real possibilities erudite guards leads to the fact that they start to misjudge themselves as a result of their behavior is inappropriate (having emotional breakdowns, raised concerns al.).

Thus, self-direction (overstatement adequate, down) person developing a team of border units as a result of interpersonal relationships with established border guards and officers who determine the system settings and then develop self-image erudite border guard. The formation of positive self-esteem erudite border guards affects social and psychological climate protection unit of the state border, expressed in mutual trust and love, multiplied by the authority of the officers and the daily demands on him.

Keywords: *professional adaptation, self-esteem, personality, erudite border guard.*